

POUTNÍ TRADICE NA MORAVĚ A VE SLEZSKU

Jiří Mihola

Putování na svatá, posvátná nebo se zázračnou událostí spojená místa patří odedávna ke společným jmenovatelům světových náboženství. V křesťanství, zejména v římskokatolickém vyznání, má poutní tradice nejen hluboké kořeny, ale zároveň nepřehlédnutelný význam. Poutě můžeme charakterizovat jako fenomén, který v pestrých variantách provází křesťanské náboženství od jeho počátků až do dnešní doby. Ačkoliv hlavní autorita křesťanské víry, bible, k poutní aktivitě přímo nevybízí, najdeme v ní několik příběhů, v nichž lze předobraz člověka poutníka dobře vystopovat. Homo viator – středověký či novověký člověk putující světem, mířící do nebeského Jeruzaléma se mohl velmi snadno identifikovat s obrazem Krista, který svoji veřejnou aktivitu vyvíjel jako poutník procházející zemi zaslíbenou od města k městu, navštěvující podle židovské tradice pravidelně také jeruzalémský chrám. Podobně potom také jeho učedníci, v nejviditelnější míře především svatý Pavel, řečený apoštol a učitel národů. Proto není divu, že Svatá země, posvěcená životem a vykupitelskou smrtí Krista na kříži byla a dodnes je nejvýznamnějším cílem křesťanských poutníků. S přenesením křesťanství na území Římské říše souvisí další směřování poutníků, tentokrát do věčného města. Roma aeterna (věčný Řím) se stal metropolí křesťanů, k místům v prvních staletích našeho letopočtu posvěceným činností a krví apoštolů, vyznavačů a mučedníků, přicházely brzy řady poutníků, od těch nejhudších až po pomazané hlavy římských králů, kterým v bazilice nad ostatky apoštola Petra Svatý otec nasazoval císařský diadém. Záhy přibývala další poutní místa, z nichž se velkému věhlasu těšilo především Santiago de Compostella na severu Pyrenejského poloostrova a řada dalších míst spojená z životem, činností, případně i zázračnými skutky světců, mezi nimiž zvláštní místo zaujímají také představitelé mnišství, nejen v oblasti východního Středomoří.

České dějiny se otevírají v době, kdy již byla poutní tradice pevnou složkou evropské civilizace, k jejímž uhelným kamenům patřila křesťanská víra, obsahující do počátku úcty k Nejsvětější Trojici, Matce Boží, a stále se zvětšujícímu počtu světců. Kromě této úcty měly poutě nerůznější zaměření a charakter. Zvláštní místa zaujímají především kající pouti, rozšířenou formou byla prosebná putování, děkvné pouti vykonávané většinou pěšky, zvláštním typem byly rytířské cesty k posvátným místům, realizované alespoň částečně koňmo, vozem či lodí. Vykonáním pouti se tak mnozí křesťané snažili o pokání za své hříchy, o posvěcení svého života a jeho duchovní obohacení.

Poutní tradice na Moravě, podobně jako v Čechách, má svá kořeny ve středověku. Mnozí poutníci z Moravy se vydávali se zástupy příslušníků mnoha dalších národů do Svaté země, Říma či Santiaga. Zvláštním rozmach putování do velkých dálek nastal v období křížových výprav. Asi nejznámějším moravským poutníkem této doby byl šestý olomoucký biskup Jindřich Zdík (episkopát 1126-1150), který místa spjatá s počátky křesťanství osobně navštívil a přivezl z nich významné relikvie, mezi nimi část Kristova kříže. Frekvence poutí do Říma se ještě zvýšila roku 1300 kdy byl poprvé vyhlášen Svatý rok, opakující se posléze v pravidelných intervalech. Již od pozdního středověku měli čeští a moravští poutníci ve věčném Římě k dispozici hospic zřízený z iniciativy Karla IV., jež sám nepostrádal atributy poutníka a zejména jeho úcta k relikviím byla pověstná. Počátky rozvoje poutního ruchu a poutních míst na Moravě nelze přesně datovat, v počátcích se opíráme především o legendy a tradované příběhy. Jako nestarší poutní místo na moravském území dokládá legenda Tuřany, které v barokním období oslavil svým slavným dílem Diva Turzanensis Bohuslav Balbín. K Tuřanům brzy přibyla řada dalších poutních cílů. Významným mezníkem pro rozvoj středověké poutní tradice na Moravě, zejména ve vztahu k mariánské úctě, je období

mongolského (tatarského) vpádu do střední Evropy. K roku 1240, respektive 1241 se váží počátky poutních aktivit na mnoha později slavných poutních místech Moravy, z těch nejznámějších připomeňme například Svatý Hostýn nebo Vranov u Brna aj. Do těchto období nás alespoň zavádí tzv. zakladatelské legendy. Tyto jsou na mnoha poutních místech často velmi podobné, v dějinách jednotlivých poutních lokalit však mají svůj nezastupitelný význam. Ve vztahu k těmto, někdy jen velmi obtížně historicky doložitelným událostem, jsou počítána velká kulatá výročí, zejména v barokní době. Samotná délka poutní tradice patřila později k nepřehlédnutelným atributům jednotlivých poutních míst. Přestože je obecně známo, že už ve středověku existovaly itineráře poutních cest, že poutníci měli svá privilegia a že poutě byly záležitostí širokých společenských vrstev, jsou naše vědomosti o poutním ruchu v českých zemích ve středověku logicky poněkud skromnější ve srovnání s obdobím novověku. Množství nalezených poutních odznaků však svědčí o tom, že poutní ruch byl i na moravském teritoriu čilý. Čechy a Morava vedle se vedle společným znaků rozvoje poutní tradice od sebe také částečně lišily. Zatímco středověkým Čechům jednoznačně dominovala úcta k zemským patronům a nejvíce se samozřejmě rozvíjel kult svatého Václava a s ním poutě do místa jeho zavraždění, Staré Boleslavi, kořeny moravské poutní tradice se váží k cyrilometodějské misi, která na moravské půdě zanechala nesmazatelné stopy. Zhmotněním této úcty k dnešním spolupatronům Evropy bylo ve středověku i novověku nejslavnější poutní místo Moravy – Velehrad. Na tomto místě se zároveň spojuje úcta cyrilometodějská s úctou mariánskou, která má na Moravě rovněž hluboké kořeny. Mariánský kult se ve středověku na Moravě rychle rozvíjel, avšak k jeho kulminaci došlo zejména v barokní době. Poutě k Matce Boží jsou napříč moravskými dějinami základním pilířem poutní tradice a lidové zbožnosti. Vedle vzácných mariánských sošek jejichž původ sahá různě hluboko do středověku a jež se později staly hlavní součástí barokních svatyní hráli také již ve středověku mimořádně důležitou roli milostné obrazy, mezi nimiž vévodí palladium Moravy – černá Madonna byzantského původu, darovaná císařem Karlem IV. (předtím získal vztah k moravské zemi jako markrabě), brněnskému chrámu augustiniánů sv. Tomáše a Panny Marie.

Na sklonku středověku a počátkem novověku zasáhla české země dvojí reformační vlna. Zatímco česká reformace v podobě husitské revoluce vývoji poutní tradice v českých zemích nějak dramaticky neuškodila, nedá se totéž říct o luterské reformaci přicházející k nám z Německa. V programu reformátorů, který lze stručně vyjádřit motem „ad fontes“ – tj. k pramenům původní církve, nezbyvalo místo na poutě, úctu k Bohorodičce, svatým ani na ve středověku tolik ceněné shromažďování relikvií. V tomto smyslu nastává v 16. století v českých zemích zřetelný útlum rozvoje poutí, někde až stagnace, na niž se mnohde podepsal mimo jiné i nedostatek duchovních správců. Přesto je zřejmou skutečností, že i v době rozštěpení Západního křesťanstva spojeného s proměnami a obecnou sekularizací raně novověké společnosti, byla Morava zasažena daleko méně než Čechy a náboženské poměry v ní byly daleko stabilnější než jinde.

Jestliže se poutní tradice ve středověku úspěšně rozvíjela a stala se důležitou součástí tehdejší společnosti, pak její „zlatý věk“ přišel v Čechách i na Moravě v době baroka, tedy v 17. a 18. století. Zásadní společensko náboženské změny poměrů nastaly v českých zemích po neúspěchu českého stavovského povstání, dovršeného neúspěchem nekatolíků na bělohorské pláni roku 1620. Konverze významných šlechticů ke katolictví a s nimi spojené ožívání a podpora poutní tradice nastávaly pozvolna už dříve. Nástup barokní kultury ve vítězném hávu katolické reformy znamenal největší rozkvět poutní tradice a s ní spojených všech projevů lidové zbožnosti. Na mnoha místech Moravy se začalo s obnovou, přestavbou či výstavbou poutních chrámů a budování celých areálů, v nichž kromě centrální svatyně ukrývající milostnou sošku, obraz nebo jinou relikvii nechyběly ambity, kaple, kalvárie, getsemanské zahrady, ale ani zázemí pro příchozí poutníky. Zvláštní pozornosti se již dříve, ale o to více v době barokní těšily prameny a studánky, kterým byla připisována mnohá

zázračná uzdravení z rozličných neduhů. Mapa poutních míst a tras navzájem je spojujících se ve srovnání se středověkem významně zaplnila. Je zřejmé, že barokní doba, plná světél i stínů, na niž je vzhledem k politicko náboženským poměrům neprávem pohlíženo jako na dobu temna, otevřela rozvoji poutní tradice nejširší a nejpestřejší prostor. Rozvoj barokní zbožnosti, jejíž byla poutní tradice korunou, se významnou měrou podepsal na úrovni dobové kultury, poznání, náboženského vědomí a v neposlední řadě také vlasteneckého a estetického citění. Stará středověká poutní místa se dočkala nejen obnovy svého věhlasu, ale často i obnovy architektonické. Svědčí o tom, že naprostá většina poutních míst na Moravě se podnes dochovala převážně v barokním podání. V mnoha případech se barokním architektům a stavitelům působícím v moravském a slezském prostoru podařilo takřka geniálně sladit podobu chrámové stavby a okolní krajiny. K zvučným jménům proslulých architektů jako např. Santini, Tencala, Filipi je třeba připočíst dlouhou řadu neméně skvělých tvůrců interiéru – malířů, freskařů, sochařů, domácích i zahraničních. Snad nejpříkladnějším výrazem barokní kultury se všemi důležitými atributy je poutní místo Křtiny, jehož chrám G. Santiniho je po zásluze nazýván „perlou a nejnádhernějším chrámem Moravy“, nádherou a výstavností si však s ním nikterak nezádají poblíž Olomouce dominující Svatý Kopeček, nejvýše položené poutní místo Moravy Svatý Hostýn, raněbarokní Vranov u Brna s hrobkou Lichtenštejnů nebo v rovině Hané se majestátně vypínající Dub na Moravě. Barokní pouť se všemi projevy úcty k Bohu, Nejsvětější Trojici, Panně Marii a svatým se na moravském teritoriu stala nepřehlédnutelným fenoménem, bez jehož plodů si jen těžko dovedeme představit dnešní krajinu, rovněž genius loci jednotlivých poutních areálů zasahuje příchozí poutníky i v dnešní době podobně jako kdysi. O obnovu starých nebo výstavbu nových poutních míst se nejen na Moravě jako donátoři zasloužili především představitelé pobělohorské katolické šlechty. Na Moravě to byly nejbohatší rody Lichtenštejnů, Ditrichštejnů, dále také významní církevní hodnostáři, zejména olomoučtí biskupové. Na vlastním fungování poutních areálů, slavením mší svatých počínaje a vytvářením přijatelného zázemí pro přicházející poutníky konče, měly již ve středověku, ale ještě mnohem více v barokní době zásluhu církevní řády. Je známou skutečností, že obnova a silná podpora poutní tradice se stala nejmilejší a nejpřijatelnější formou pobělohorské rekatolizace, která úspěšně oslovovala všechny vrstvy společnosti. Jejím hnacím motorem byly řeholní instituce, mezi nimiž mělo v době baroka výsadní postavení agilní Tovaryšstvo Ježíšovo – jezuité. Na rozvoji poutní tradice a fungování poutních míst se však podíleli také františkáni, premonstráti, augustiniáni, dominikáni, karmelitáni, pauláni, servité, benediktini a další. O růst zbožnosti mezi lidem usilovala také nejrůznější bratrstva, mariánské družiny, řádoví terciáři, v blízkosti poutních míst se v době baroka znova uchýlovali také poustevníci. Barokní šlechta poskytující nezbytný mecenát se viditelně prezentovala a svoji zbožnost dávala najevo nejrůznějšími způsoby. Na poutní místa přicházeli významné osobnosti z jejich řad z nejrůznějších pohnutek a z nejrůznějšími prosbami, na promodlených místech nebo alespoň v jejich blízkosti si nechávali budovat rodinné hrobky. Pro širokou společenskou základnu poddaných znamenalo putování na posvátná místa jednu z mála možností vybědnutí z každodenní práce a zajištění povinností. Poutě umožnili nejen duchovní katarzi a povznesení, vedle náboženské roviny je nezanedbatelný také jejich kulturní a vlastenecký význam. Na barokní Moravě lze krásně pozorovat komunikaci mezi jednotlivými poutními místy, blízkými i vzdálenými, nezdá se také komunikaci přes hranice, neboť „Walfahrt kennt keine Grenzen“ – poutě neznají hranic. Na Moravu přicházeli poutníci z okolních zemí – zejména z Čech, Slezska a Dolního Rakouska, moravští poutníci navštěvovali zase tamní poutní místa. O průběhu konkrétních barokních poutí nás podrobně informují archivní prameny, díky nimž máme také poměrně přesnou představu o počtu příchozích poutníků. V barokní době vznikaly také ucelené soupisy, přibližující jednotlivá poutní místa, jejich historii, význam a zázračné události. Zasvěcení poutních míst jsou různá. Můžeme však konstatovat, že dominantní postavení si po

celou dobu na Moravě udržela mariánská úcta. Hojně zastoupeny jsou také svatyně zasvěcené slovanským věrozvěstům, Nejsvětější Trojici a sv. Anně. Ani v evropsky pojatých pracích nebyly opomenuty významné moravské poutní svatyně. Například známý a rozsáhlý Atlas Marianus jezuity Wilhelma Gumpenberga, obsahuje pojednání celkem o osmi mariánských poutních místech Moravy. V mapování poutních perel Moravy nezůstávali pozadu ani domácí autoři. Vztah k moravským poutním místům ve svých dílech prezentoval již zmíněný silně vlastenecky založený český historik - jezuita Bohuslav Balbín. Dosud nepublikovanou skutečností je existence původního moravského atlasu mariánských poutních míst, který v jednotlivých poměrně rozsáhlých medailonech přibližuje celkem třicet lokalit včetně pečlivé pozornosti a vyobrazení předmětů úcty poutní, tedy mariánských sošek a milostných obrazů. Tento Atlas Marianus Marchionatus Moraviae sepsal v 2. polovině 18. století brněnský augustinián P. Alipio Czermak, který se ve své předmluvě pokusil i o jakousi elementární typologizaci jednotlivých poutních míst. Asi stopadesátileté období rozkvětu barokní poutní tradice silně přibrzdil nástup osvícenských panovníků. Reformy započaté za vlády Marie Terezie úspěšně dovršil Josef II. Významně se dotkly nejen řeholního života, kontroly, značné redukce, případně úplných zákazů se dočkaly mnohé poutě a procesí. Se zánikem některých řeholních komunit působících, včetně zrušení poustev, na významných poutních místech sice zájem poutníků nevyrazil, sláva barokních poutí se však stala nenávratnou minulostí, kterou dnes dokumentují rytiny a olejomalby. V průběhu 19. a 20. století se poutní tradice dále udržovala, nicméně politické a společenské události hýbající tehdejší Evropou se na dalším rozvoji podepisovaly spíše negativně. Ve formování občanské společnosti, silně zasažené osvícenskou sekularizací zbylo pro další možný rozvoj poutní tradice poněkud méně místa. Nicméně v průběhu 19. století až do poloviny 20. století se poutníci přicházející na slavná poutní místa Moravy a Slezska počítali stále na desetitisíce. Přibyly i některé poutní chrámy a kaple, z nichž se do zřejmě největšího povědomí dostala hrabyňská svatyně ukrývající milostný obraz Panny Marie Ochránkyně Slezska, zčásti jistě díky dojemné básni Petra Bezruče. Dlužno dodat, že s barokní dobou některá poutní místa někdejší známá a hojně navštěvovaná poutní místa z myslí poutníků sešla. (příklady budou doplněny)

Jestliže vývoj moravské poutní tradice podobně jako život vykazuje podobu sinusoidy, kdy se vystřídala četná období rozkvětu s dobami útlumu, stagnace či menšího zájmu, je možné konstatovat, že největší náraz pro v tomto vývoji znamenal nástup komunistické totality. Zejména v 50. letech, ale i následujících desetiletích bylo na všechny náboženské projevy pohlíženo apriori negativně. Tlak režimu začali odnášet jak jednotliví věřící, tak rovněž i místa, ke kterým měli křesťané po staletí úcty a která byla součástí pestré pokladnice naší národní minulosti. Neúcta totalitní moci k mnoha sakrálním památkám se nemohla vyhnout ani poutním areálům. Jejich zázemí, které z velké části dosud obstarávali řeholníci a řeholnice, bylo ochromeno známou akcí K, která měla počátkem padesátých let vést k nenávratné likvidaci řeholního života. Poutní slavnosti byly pod tlakem záměrně zmenšovány, takže se postupně stávaly jen slabým odleskem někdejší nádhery pozvedající ducha. Pohraniční poutní místa, na něž byl přístup zapovídán nebo velmi stěžován se dostávala do izolace, ve které současného nedostatku peněz na opravy, bylo jen otázkou času, kdy se z kdysi nádherné památky stane oprýskaná, omšelá stavba, která bude pouze ve své monumentalitě nebo křivkách připomínající génia někdejších mistrů. Smutným vrcholem vztahu komunistů k poutním místům a tradici se stala likvidace některých poutních míst. Nejznámější je případ „řízeného“ vandalismu vůči známému poutnímu místu Panny Marie Pomocné (Mariahilf), tyčícího se uprostřed lesů nad obcí Zlaté hory, který byl završen roku 1973 vyhozením poutního chrámu do vzduchu. (Po roce 1990 se začalo s novou výstavbou a obnovou poutního areálu, dnes poutní místo znovu ožívá). Ani tyto skutečnosti však nezlikvidovaly poutní tradici a zájem poutníků zcela. Je ovšem zřejmé, že v těchto desetiletích se poutní život a jeho podoby nerozvíjely, ale pouze přežívaly.

Naději na možnost dalšího rozkvětu poutní tradice nejen na Moravě, ale v celém tehdejší Československu, poskytla sametová revoluce roku 1989, přinášející znovu náboženskou svobodu. Mnohá místa, zpustlá čtyřicetiletým nezájmem státu o údržbu, se dočkala alespoň základních oprav, některé dokonce zásadních rekonstrukcí a restaurací. Na mnohých místech opět působí církevní řády, násilně vyhoštěné. Počty poutníků, spíše než přicházejících přijíždějících opět vzdát úctu Bohu, Panně Marii a svatým, se pochopitelně jen stěží dají srovnat s počty poutníků ve „zlaté“ barokní éře. Sekularizace společnosti opět kamsi pokročila a tak pro mnohé příchozí je poutní místo či areál jen zajímavou stopou historie. Poutní místa si však přes nejrůznější nevole jednotlivců, dob a režimů dodnes podržela svoji atmosféru, která na příchozího člověka zapůsobí jak estetickou nádherou, tak duchem místa. Každé ze současných bezmála dvou set poutních míst Moravy a Slezska nabízí příchozímu také svůj příběh. Přesto, že jsou jednotlivé příběhy z typologického hlediska v mnoha případech podobné, každé z poutních míst disponuje vlastní dějinnou autenticitou a jedinečností, pro které ho stojí za to navštívit.

Literatura:

BOHÁČ, Zdeněk: Poutní místa v Čechách. Praha 1995.

ODEHNAL, František: Poutní místa Moravy a Slezska, 2. vydání. Rosice u Brna, Gloria 2004.

ROYT, Jan: Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století. Praha, Karolinum 1999.

VÁLKA, Josef: Morava reformace, renesance a baroka. Brno, 1996.

ZUBER, Rudolf: Osudy moravské církve v 18. století II. Olomouc, Matice cyrilometodějská 2003.